

Оглядове досьє щодо політики національної пам'яті в контексті російсько-української війни*

Анотація. Оглядове досьє присвячене аналізу законодавчого регулювання політики увічнення пам'яті полеглих у російсько-українській війні. Акцентовано увагу на сучасному стані вшанування пам'яті полеглих у російсько-українській війні, зокрема реалізації державної політики національної пам'яті, що забезпечується різноманітними заходами: встановленням пам'ятних знаків, організацією виставок, публікацією документів та спогадів свідків, включенням відповідної тематики до освітніх програм тощо.

Вступ.

Політика національної пам'яті в контексті російсько-української війни відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки війна, яка розпочалася в 2014 році, стала не лише війною на полі бою, але й битвою за історичну інтерпретацію подій, пам'ять та національну ідентичність. У цьому контексті реалізація політики національної пам'яті забезпечується різноманітними заходами, зокрема: встановленням пам'ятних знаків, організацією виставок, публікацією документів та спогадів свідків, включенням відповідної тематики до освітніх програм тощо. Варто зазначити, що засудження російської агресії та підтримка України у боротьбі за незалежність на міжнародному рівні має значний вплив на формування політики пам'яті в нашій державі. Українське суспільство активно протистоїть спробам «переписати» історію та маніпулювати історичними фактами. Політика національної пам'яті відображає багаторічну боротьбу за історичну правду, формування національної самосвідомості та міжнародну підтримку.

Основна частина.

Загальні положення. В Україні питання увічнення пам'яті полеглих у російсько-українській війні регулюються Указом Президента України «Про День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України»¹. Відповідно до Указу встановлено пам'ятну дату, яка щорічно відзначається 29 серпня. У цей день проводяться заходи із вшанування пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність держави.

У розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року» визначено відповідні заходи, серед яких: установлення пам'ятних знаків (пам'ятників, меморіальних дощок тощо); найменування (перейменування) на їх честь об'єктів місцевої інфраструктури (площ, вулиць, провулків тощо), закладів освіти, військових

¹ Про День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України : Указ Президента України від 23 серпня 2019 року № 621/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6212019-29269>

частин; створення музеїв; установлення іменних нагород, премій та стипендій; організація патронату вищими військовими навчальними закладами (зкладами вищої освіти із специфічними умовами навчання), військовими навчальними підрозділами закладів вищої освіти, військовими частинами, закордонними дипломатичними установами України, зкладами освіти та зкладами культури місць поховань захисників України, секторів військових поховань захисників України, пам'ятників загиблим та померлим захисникам України².

Встановлення меморіальних комплексів, пам'ятників, пам'ятних знаків для вшанування пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

Одним із перших меморіальних комплексів, який вшановував подвиг учасників Революції гідності та увічнював пам'ять Героїв Небесної Сотні, став Меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції гідності³. Алея Небесної Сотні є символом боротьби за свободу та демократію в Україні. На ній встановлено символічні споруди, які нагадують про події та важливість пам'яті жертв Революції гідності. Алея стала місцем для урочистих заходів, пам'ятних ходів та мітингів, під час яких українці вшановують пам'ять загиблих і виражають свою підтримку ідеям, за які боролися полеглі. Увічнення героїв Небесної Сотні відображає важливість пам'яті та символіки для національного об'єднання і вшанування ідеалів, за які люди були готові стояти і віддати своє життя.

Для вшанування пам'яті героїв меморіальні комплекси створюються в інших населених пунктах України, зокрема меморіальний комплекс «Незламні духом» – пам'яті учасників АТО у місті Черкаси; меморіал «Янголи перемоги» – пам'яті воїнів, які загинули під час повномасштабного вторгнення російських військ у лютому–березні 2022 року у селі Мощун Гостомельської селищної територіальної громади тощо.

На місцевому рівні проводяться різного роду заходи щодо увічнення пам'яті полеглих у російсько-українській війні, зокрема: відкриття меморіальної стіни у Києві, присвяченої загиблим медикам під час російського вторгнення⁴; відкриття алеї пам'яті Героїв-прикордонників у Борисполі на Київщині⁵; відкриття меморіальних дощок на будинках, в яких жили загиблі військові⁶, встановлення

² Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 січня 2021 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2021-%D1%80#Text>

³ Про утворення державного закладу «Меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.11.2015 р. № 1186-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1186-2015-%D1%80#Text>

⁴ Рибальська Анна. У Києві відкрили меморіал медикам, які загинули під час війни. URL: <https://suspilne.media/kyiv/538033-u-kyevi-vidkrili-memorial-medikam-aki-zagynuli-pid-cas-vijni/>

⁵ Загиблим прикордонникам відкрили Алею пам'яті у Борисполі. URL: <https://suspilne.media/kyiv/460286-u-borispoli-vidkrili-aleu-pamati-zagiblim-prikordonniam/>

⁶ У Львові затвердили процедуру встановлення меморіальних таблиць загиблим військовим. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2023/10/22/u-lvovi-zatverdily-proceduru-vstanovlennya-memorialnyh-tablycz-zagyblim-vijskovym/>

банерів із портретами й іменами загиблих воїнів⁷; висадка дерев – Алей пам'яті Героїв⁸; встановлення пам'ятників загиблим. Ці заходи здійснюються за рахунок коштів органів місцевого самоврядування.

Встановлення державних прапорів на могилах захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

Держаний прапор України – це символ держави, що втілює боротьбу українського народу за свободу і незалежність. Це не просто емблема офіційних подій, а стяг, під яким українські захисники стоять на фронті, захищаючи нашу вільну державу від ворогів. Український прапор є символом нашої нації, що підтверджує нашу незалежність. Для захисників державний прапор є гарантією того, що їхня робота та жертвовність не залишаються непоміченими, він надає психологічну та моральну підтримку.

Нині запроваджено встановлення державних прапорів на могилах загиблих захисників, що є важливою практикою, яка символізує вшанування їхньої пам'яті та визнання внеску у забезпечення національної безпеки й захисту країни. Ця важлива символіка допомагає зберігати історичну пам'ять і нагадати прийдешнім поколінням про ціну свободи та незалежності нашої держави. Встановлення державних прапорів є також способом виявлення поваги та шани до загиблих, їхніх родин із боку суспільства й держави.

Вшанування пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, хвилиною мовчання.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження комплексного плану заходів із належного вшанування пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України» передбачено проведення хвилини мовчання щороку 29 серпня о 10:00⁹. Запровадження хвилини мовчання на заходах для вшанування пам'яті є потужним символом у багатьох суспільствах і культурах. Це момент, коли учасники заходу припиняють будь-яку діяльність і вшановують пам'ять загиблих або жертв трагедії, виявляють співчуття до їхніх родин та близьких. У цей час загальна тиша створює атмосферу врочистості та поклоніння.

Варто зазначити, що встановлення хвилини мовчання як способу вшанування пам'яті сягає своїм корінням початку ХХ століття. Початково це стало практикою в англійських державах. Перше офіційне встановлення хвилини

⁷ У місті на Волині встановили бігборди зі світлинами загиблих у війні з Росією захисників. URL: <https://www.volynpost.com/news/211476-u-misti-na-volyni-vstanovyly-bigbordyi-zi-svitlynamy-zagybylyh-u-vijni-z-rosiieyu-zahysnykiv>

⁸ У Львові родичі загиблих військових висадили алею пам'яті героїв. URL: https://tvoemisto.tv/news/u_lvovi_rodychi_zagybylyh_viyskovykh_vysadyly_aley_u_pamyati_geroiv_foto_148551.html

⁹ Про затвердження комплексного плану заходів із належного вшанування пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 листопада 2019 р. № 1096-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1096-2019-%D1%80#Text>

мовчання відбулося 11 листопада 1919 року у Великій Британії при вшануванні пам'яті загиблих під час Першої світової війни. З того часу така практика стала традицією в багатьох державах світу, особливо під час вшанування пам'яті ветеранів війн та жертв трагедій. Хвилина мовчання проводиться під час різноманітних урочистих заходів, вшанування річниць трагедій і великих подій для нагадування живим людям про трагічні події минулого і вшанування пам'яті тих, хто постраждав або загинув. Завдяки цьому символу люди можуть об'єднатися в спільній пам'яті і відчуті силу єднання в моменти скорботи.

Традиції поховань захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

Традиції є важливою частиною військової культури і відображають важливість вшанування військових, які віддали своє життя за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність держави. З цією метою у серпні 2023 року затверджено постанову Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо проектування Національного військового меморіального кладовища»¹⁰, а в лютому 2024 року – постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для створення та функціонування Національного військового меморіального кладовища, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України»¹¹. Після тривалих дискусій прийнято рішення про розташування Національного меморіального військового кладовища в районі селища Гатне під Києвом.

Досвід влаштування військових поховань в Європі та Америці свідчить про дотримання спільних принципів вшанування військових, які віддали своє життя на службі країні, зокрема: військові зазвичай поховані на спеціальних військових кладовищах і під час поховання відбувається відповідна почесна похоронна церемонія; поховання військових відбувається з дотриманням військового протоколу, відповідно до якого під час поховання відбувається почесний салют, а також підняття прапорів; на могилах військових розміщуються пам'ятні символи, наприклад хрести, мармурові дошки або пам'ятники, які ідентифікують їх зі службою та зробленим внеском у захист держави; перед похованням відбуваються спеціальні військові церемонії, наприклад виконання військової музики (гімни, пісні тощо), виступи військових душпастирів.

¹⁰ Про реалізацію експериментального проекту щодо проектування Національного військового меморіального кладовища : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2023 р. № 870. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2023-%D0%BF#Text>

¹¹ Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для створення та функціонування Національного військового меморіального кладовища, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2024 р. № 192. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-2024-%D0%BF#Text>

Заходи запобігання актам вандалізму та руйнуванню місць поховань захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

Невід'ємною частиною збереження національної пам'яті і вшанування пам'яті тих, хто віддав своє життя в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, є запобігання актам вандалізму та руйнуванню місць їхніх поховань. Такі заходи проводяться відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року»¹². Ідеться, зокрема, про: здійснення постійного нагляду та забезпечення безпеки на місцях поховань, особливо в ті дні, коли вшановують пам'ять загиблих; проведення інформаційних кампаній серед громадськості про значення вшанування пам'яті та наслідки вандалізму; підтримку законодавчих ініціатив, що передбачають суворі покарання для осіб, винних у вандалізмі або руйнуванні меморіальних місць; співпрацю з місцевими правоохоронними органами для забезпечення безпеки та вжиття заходів у разі виявлення вандалів; встановлення відеоспостереження та інших технічних засобів безпеки на місцях поховань для запобігання вандалізму; організацію масових заходів вшанування пам'яті загиблих, що сприяє підвищенню уваги до цих місць та зменшенню ризику вандалізму.

Висновки.

В Україні на законодавчому рівні увічнено пам'ять захисників, які загинули в боротьбі за незалежність України у російсько-українській війні.

Основними нормативно-правовими актами у цій сфері є:

1) Закон України «Про поховання та похоронну справу» від 10 липня 2003 року № 1102-IV;

2) Указ Президента України «Про День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України» від 23 серпня 2019 року № 621;

3) Постанова Кабінету Міністрів України «Про реалізацію експериментального проекту щодо проектування Національного військового меморіального кладовища» від 19 серпня 2023 року № 870;

4) Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для створення та функціонування Національного військового меморіального кладовища, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 23 лютого 2024 року № 192;

5) Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження комплексного плану заходів із належного вшанування пам'яті захисників України,

¹² Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 січня 2021 р. № 37-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-2021-%D1%80#Text>

які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України» від 20 листопада 2019 року № 1096-р;

6) Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року» від 20 січня 2021 року № 37-р;

7) Правила ведення мовлення на теле- і радіоканалах у дні трауру (скорботи, жалоби) та дні пам'яті, затверджені рішенням Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 23 липня 2015 року № 1146 (у редакції рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 12 лютого 2021 року № 95).

В Україні проводяться різноманітні заходи, спрямовані на увічнення пам'яті захисників: відзначення пам'ятних дат; будівництво і реставрація пам'ятників, меморіальних комплексів; інформування про історичні події та їхні наслідки тощо. На нашу думку, такий підхід сприятиме формуванню національної ідентичності та збереженню історичної пам'яті для майбутніх поколінь.

Вбачається доцільним: подальше залучення громадськості до організації та проведення церемоній вшанування пам'яті військових, зокрема через волонтерські ініціативи, створення та підтримка військових музеїв, організація відповідних архівів, започаткування освітніх програм, які сприятимуть збереженню й популяризації військової культури та історії України, встановлення пам'ятних знаків, меморіальних дощок або пам'ятників, які б відображали внесок військових у боротьбу за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

** Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені у документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*